

БІБЛІОТЕКА Селянина
серія красною писменства

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

ЗЛОЧИН

ТРИ ОПОВІДАННЯ

ВИДАВНИЦТВО
"ШЛЯХ ОСВІТИ"
Львів-1924

об 10

[891.79—32]

БІБЛІОТЕКА СЕЛЯНИНА

№ 13.

СЕРІЯ КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА
ЗА РЕДАКЦІЄЮ С. ПИЛИПЕНКА

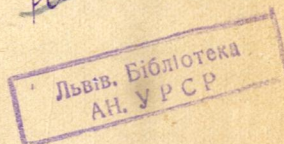
№ 13.

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

ЗЛОЧИН

ТРИ ОПОВІДАННЯ

Нак 288-380

01591

ГОЛОВПОЛІТОСВІТА
ВИДАВНИЦТВО „ШЛЯХ ОСВІТИ“
ПРИ НАРКОМОСВІТІ УСРР.
ХАРКІВ — 1924

Д Р У К А Р Н Я
НАРКОМОСВИТИ У.С.Р.Р.
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ
НАУК

Л Е Г Е Н Д А

ЗАСПІВ.

ВЛЕТІЛА буря, крикнула, — дзвінко, просторно.
— Повстання!

Зашуміло в зелених гаях, загримало, загуло. Прокинулася ріка, подумала світанком та й розлилася — широко-широко: на великі блакитні гони. Та й побрели по коліна в воді тумани — зажурні, похилі.

...Йшла повінь... Летіла буря...

...Так...

А ще от що: хочу про молодицю коротенько розповісти — як в народі чув. Таку: край села жила, де незаможницька осада, де верби на ставок схилились і слухають пісень гнідих, що на зорі застигли і кожну мить сивіють.

Звуть Стенькою (то мабуть Степанида), ніхто не брав, а вже за 20 перевалило. Жила-була метелиця та й годі: огонь, баска, гаряча. А взяв її Володька, одружився, та не прожив і років зо 3 — пішов у повстанці.

Отож і залишилась Стенька з хлопчиком невеличким та з бабою — (свекруха).

Дитина довго не жила, захворіла на віспу і ночі однієї гигнула.

...Вийшла молодиця на вулицю, стала біля воріт, замислилась.

Ходив Володька 2 роки на цукроварню, заробляв на коня, купив коня, а кінь теж здох.

...А батько закатував матір.

...Ну й 1½ десятини за 20 верстов...

— Ех, ти, сибірська каторго!

...Колись прокинулась удосвіта (під повіткою спала): за ногу хтось.

— Хто там такий? Одчепись!

Зареготав:

— Хлопці, сюди! Бач, яка краля!

... Отже червоні прийшли, повстанці прийшли. Д'ех будуть діла, мат-тері їх ковінька!

Кричали:

— Не печи! Не вари: все буде! Де тут у вас буржуї живуть?

Баба (свекруха) сплеснула руками:

— Ой, лишенько! Які-ж тут буржуї, самі селяни проживають.

Посміхнулися, а потім виймають папірці, читають з папірців.

— А Гордій Пронь єсть?

— Та єсть.

— А Остап Забийворота єсть?

— Та єсть.

Аж здивувалась стара: усіх чисто хуторян виказали, а хуторяни й справді жили, як коти в сметані.

...А потім повстанці пішли. А увечері ще прийшли... Ой, було-ж молока та ковбас—хоч собак годуй!

— Вари вареники! Печи пиріжки!

Варила, пекла—Стенька...

...мовчала, прислухалась, розглядала... А у вікно зазирає молодик червоний, з лісу підводився. Хлопці їли, дивились на Стеньку, а вона вже цвіла, як мак... Д'ех! до чого була струнка та красива молодиця, а очі їй як у кози дикої, тільки хитренькі трішки.

...Отже горіла, цвіла Стенька... а баба спитала:

— Що ви, хлопці, надумали? Невже ліворучія?

— Ліворучія, бабо—повстання та й квіт. Йдемо буржуїв бити.

— Ой лишенько!—та й утерла рукавом сльози.

Запитало товариство:

— Невже жалько?

— Та де там... щоб вони показилися. Це вже такий звичай бабський: як що, то й плакати:

А повстанці підводились, до Стеньки йшли.

— Ух, ти кралечко!—себ-то обняв один.

...А другий заїржав та ще й полапав трошки.

Мовчала молодиця, думала мабуть... А потім спалахнула раптом, наче промінь пробився крізь хмари:

— За волю... йдете?

І скрикнули хлопці:

— За волю!—ще й шаблюки забрязкотіли.

Зашумували очі в слив'янці (під віями ніби слив'янка кипіла), вискочила Стенька до порога:

— Цю ніч п'ять чоловік присплю... Хто перший? Виходь!

Задзвеніли шаблюки, з грюком розпанахало двері...

...А ранком повстанці засідляли коні, сіли на коні і закурили з села. Перед вів загін, а позаду летіла Забийворотинська фура. Фуру везли гладкі Забийворотинські коні: гнідий в яблуках, жере-

бець, і білий кінь з чорною ногою, з тавром на стегні.

З того часу не бачили Стеньки, не чути було, не говорили про неї.

...Гримали повстання...

ДАЛІ Й КІНЕЦЬ.

Не одна молодиця співала: «ой зажурюся, запечалюся, піду в садок зелений—розвеселюся»... То не хмари нависли над головою, то очіпок придавив вороне волосся.

...Ой, не чути було вже про баську молодицю, та пройшла вже слава про юнака молодця.

...Гуділа—дзвеніла слава про Стеньку—юнака, червоного повстанця.

Не одна крівава ніч пройшла, йде, пройде—тисячі, тисячі, тисячі... Похилилась на тин кропива і думає про бурю. Заспівають, запишуть нащадки: був Приймак і Буденний і були—тисячі, тисячі, тисячі...

...Палали панські маетки, тікали пани. Йшли червоногвардійці—з заводів, з шахт, з Донеччини, з Криворіжжя. А далі йшли повстанці—чабани, байстрюки, голодранці (відтіля, де на ставок верби похилились). Проходили вздовж і впоперек чорнозем, міста, піски, ліси, байраки...

...Гримали повстання. Лютували повстанці.

А найбільш за всіх лютував юнак—Стенька. Одна чутка про нього викликала велику тривогу. А де були пани, де були хуторяни (блискучі

трактори й череп'яні покрівлі), там тоді важко ходила сумна розпука.

Казали: прийшов юнак із степу, з Хортиці сюди, в ліси помститись. Казали: тільки краєни радіють (де верби на ставок схилились), тільки чабани й байстрюки радіють, а іншим—смерть.

Тоді вороги тримали владу, панували знов. І тремтіли вороги, коли чули про Стеньку—юнака.

Дивно—хоч де йому з'явитись, там одразу дзвеніли повстання: виходили чоловіки й баби з косами, ціпами, ховали борони—догори зубами—в траві і наганяли на них ворожі кінні загони. А ще дивно: людей в юнака було дуже замало.

Казали: ватажок Стенька—стрункий юнак і ясний, мов голубе небо і буйний, неначе буря і гордий, мов сокіл. Хто слухав Стеньку, той ішов за ним і в огонь і в воду. Його мова була блискуча, як весняний ранок. Він горів завсіди і вабив завсіди, наче степові огні в темряві. І як великий пророк, він віщував,—так переказували по селах, по заводах:

— Збіраймось до гурту! Насувається чорною хмарою час помсти, час розплати. Гей, виходьте на шляхи—чигає воля. Беріть ножі, одрізи, несіть смерть. Через смерть запанує нам життя. Виходьте із лісів, із нетрів, із темряви. Летіть,—як метелики, на світло... Послухайте! Послухайте! Невже ви не чуєте, як віки б'ють на сполох! Невже ви не бачите, що ми видераємось з провалля? Один крок—і ми в голубій країні, не буде кроку—знову безодня—темна, склизька, як жаба... Послухайте! Послухайте! Ми кличемо вас огняним повстанським словом: беріть ножі! точіть ножі!..

І брали ножі і точили ножі, а Стенчине слово лунало по оселях, виходило із лісів, відходило далеко—далеко. І знову палали панські маетки і череп'яні покрівлі. Ходила кривава помета, а ліси знову гуділи буйну славу юнакові.

...І піднялись тоді вороги, вовчі загони пустили на Стеньку, а за юнакову голову пообіцяли пригорщ червінців. А тоді почали вибухати ще частіш повстання. Як вітер літав юнак по оселях та підіймав пригноблених і пригноблені тягнулися з усіх кінців до нього і лилася цебрами ворожа кров.

...
Так чергувалися зорі: була вечірня, була вранішня. Іще були дні і відходили нерозгадані дні: за лісом зникали.

Вже майже рік лютує юнак і нездібні вороги зловити його.

... І от проїздив селом молодий юнак. Висипали люди на вулицю, дивляться на нього. А він сидить на коні і посміхається до людей, наче вечірня зоря до річки.

Був тоді присмерк, стояли жнива і на майдані пахло полем. Та й підїхав загін до журавля і позлазили з коней повстанці. І юнак зліз. І що-ж? Юнак, як юнак, але справжній Стенька: очі йому, як невийїздженому коникові грають... Так...

... А тепер ще додам: любили люди того юнака, мов буревісник бурю, неначе чайка сине море. Але ховали люди між себе ще й погану думку про нього. Не казали, а тільки ховали. А була ота думка оця: йшла чутка, що Стенька з лісовиками валандається, тому й куля його ми-

нає. Дехто думав, що це вороги такі чутки пустили, а дехто й инакше мислив. Що куля минає, то ще й нічого: єсть такі діди, на чорномор'ї були, од кулі теж заговорюють, по книгах чорноморських вичитали. А от як з нечистою силою що, — то значиться анцихрист.

Так...

... Отож зліз юнак, з цеберки воду п'є. І підійди до нього на той гріх бабуса старенька: її сина вороги закатували — червоний повстанець був. Підійшла ото ззаду до юнака та й сунула йому в кешеню карбованця папірового, ще й пиріжок маленький. Обернувся юнак: примітив це. А баба схопила його руку та до вуст своїх, та тужити.

— Голубе ти мій рідненький! Синочку ти мій гарненький.

Плаче баба, а юнак, як стовп стоїть, а громада дивиться на нього.

... Отут-то й було несподіване: як кинеться юнак перед бабою навколюшки, зблід, як лист той осінній, і замолився юнак:

— Бабусю велика! Молюся тобі за твої страждання, за твої муки. Ти мій єдиний бог, а иншого не знаю. Молюся всім людським мукам, молюся помстою, що навожу її на катів жорстоких, на силу не нашу. Молюся і тобі, людино вільна, що взяв ніж і запалив серце грóзами.

Сказав це юнак, скочив на коня, і пропав загін в степу.

А люди стояли і думали. І порішили тоді люди, що Стенька дійсно звязався з нечистою силою.

І пішла з того часу погана слава про юнака. Тільки байстрюки та голодранці підтримували його, а інші люди відсахнулись од нього. І важко тоді стало юнакові жити з своїм загonom в лісі: вовчі загани стежили за кожним його кроком, а люди вже майже не підтримували його.

Та й сунулись хмари над тим лісом, де жив юнак. Сунулись, посувались, лили воду на сосни, а сосни стурбовано гули. І були тоді неясні думи і неясні мрії і журба була за далеким, неясним, невимовним...

... Жив у тім лісі і дід Чорноморець сивий. Приходили до нього люди визнавати: куди корова поділась, хто коня украв. Розгортав Чорноморець чорноморські книги і визнавав по них, куди корова поділася, хто коня украв.

Іще знав дід Чорноморець, де ховається юнак, і розповів він людям, що наступає кінець юнакові, що лютою смертю помре він.

Але ще гримали повстання і горіли панські маєтки.

Але вже надходив кінець.

Тихо, крадькома, мов кішка, насувалась юнакова загибель. Як осіння журба між дерев, м'яко ступала загибель. І прийшла загибель.

... Була темна ніч. Тоді була темна ніч. Зойкали сичі, трівожно гуділи сосни. З трьох кінців палахкотіли заграви. То горіли панські маєтки, то було діло юнакове — ясного, мов голубе небо, буйного, неначе буря, і гордого, як сокіл. Тоді загін його розтаборився в Зеленім Ярку.

Біля багаття лежали стрункі постаті, а з боку лежав повстанський пес — здоровий вухатий собака.

І раптом підвівся і завив пес — тихенько і трівожно. І сказав тоді юнак:

— Йде зіма. Підемо глибше в ліси... Ще помсті не кінець!

І одгукнулося здалека таємно:

— Ще помсті не кінець!

І заспівав один повстанець тихенько, за-
журно, наче вода виходить з заводу у Дніпро:

— Ой, Морозе, Морозенку, ти славний козаче...

І одгукнулось:

— Ой, Морозе, Морозенку...

Та не чули тоді повстанці, що насувається на них неминуче лихо (Тоді байдуже тріщало багаття, а здалека байдуже виблискували за-
грави).

... А Зелений Яроч оточили вже вовчі загони. Скрадались вовки. Тихо, ніби вовк, насувалося лихо...

Гей, гей! Була тоді темна ніч, як далеке-да-
леке минуле!..

...А потім раптово вибухли постріли. Зата-
такали кулемети—то оточили повстанців вороги. І зійшлися тоді дві сили: одна сила юнакова, а друга вовча...

Довго-довго не здавались повстанці.

Та тільки перемогла вовча сила: перебили повстанців, тільки троє залишилось, а між ними Стенька-юнак.

Ой гудів та й трівожно ліс...

.

Не розповідає горлиця про свою дитину милу, що її шуліка забила. Отож важко казати про те, як Стенька-юнак загинув.

... Привели Стеньку на майдан і судили на майдані. І ніхто не прийшов сюди, люди не прийшли сюди.

... Тоді сумніло на шляху.

І сказав юнак:

— Одпустіть моїх товаришів і я сам знайду собі найлютішу смерть.

Найлютішу смерть? Гей, гей, цього панам і треба. Погломніли вороги і згодились: вони хотіли перехитрувать юнака: юнак прийме найлютішу смерть! а тоді й товариші його приймуть: найлютішу смерть!

... І виблискували ворожі багнети, а за майданом умірало сонце.

Та не знали вороги, що їх перехитрував юнак. Говорив він:

— Я вигадав собі смерть, як в старовину було: садовили козаків на палі і умірали козаки на гострих палях. Я хочу умерти на гострій палі— це найлютіша смерть!

Посміхнулись вороги: це найлютіша смерть! Тоді загострили палю і вбили її в землю.

Подивився юнак на товариство і теж посміхнувся і закипіли йому очі в слив'янці (під віями наче слив'янка кипіла) і сказав він:

— Ой, вороги вороженьки. В старовину було ще й таке: приводили людей до палі і дівчат молодих приводили. Коли яка дівчина захотіла одружитися із злодієм, що на палю сідав, то його й одпускали на всі чотири сторони. Мені не треба

прощати, але зробіть як було в старовину: покличте сюди громаду.

І ще посміхнулись вороги: хай подивиться громада, як злодіїв катують. І вдарили на сполох. І зійшлося народу сила-силенська. Але ворожих багнетів ще більш було.

... Тоді вже вмірала й вечірня зоря і тихо було на майдані, тільки шаблюки иноді цокотіли та здалека гудів ліс.

І сказав тоді юнак:

— Тепер я буду сидати на палю... Але слухайте! Слухайте!—...

І раптом розірвав юнак свій одяг повстанський і побачили люди замість юнака буйного голу жінку красуню, що погордо дивилась поперед себе. І дзвінко сказала вона:

— Слухайте! Слухайте! Я уміраю за волю. Але я знову покликаю вас до помсти: точіть ножі! Дивіться, дивіться на заграви: вже палає наше визволення, вже йде нова невідома червона зоря... Слухайте! Слухайте!..

Але не дали їй говорити вороги, як люті шакали накинулись на неї і зав'язали їй рота.

... А нарід вже гудів...

Тоді вовки накинулись на нарід і розігнали його. А Стеньку юнака закатували: одрізали носа, одрізали вуха і наштрикнули на палю.

... Гей, гей! Та й була-ж то найлютіша смерть...

Але пройшла тоді про юнака—Стеньку, про жінку молоду красуню—ясну, мов голубе небо, буйну, неначе буря і горду, як сокіл—ще буч-

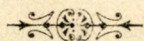
ніша слава. Ще й досі гудуть їй ліси невмірущу славу...

.

І от: біля ставка, де верби похилились, стоїть могила—це юнакова. Приходять до могили люди і слухають, як шумить вітер над нею...

... Гей, гей! Гримали повстання...

... І були—тисячі, тисячі, тисячі.

ЗЛОЧИН.

МІСЛЯ вечері Кметь вийшов на ганок. На заході, за курганами хмар конали останні смуги весняного сонця. Був останній тиждень перед великоднем. У квітневім повітрі стояв гострий холодок і чітка прозорість. За повіткою дзюрчали потоки і виносили свою струмочу пісню в голубу невідому даль.

У Кметя на колінях лежала газета. Так було багато років: приходив з роботи, вечеряв і брав газету. Але зараз її не читав: задумався.

Далеко вдарили у дзвін.

Кметь відчув, як десь у схованих тайниках заскеміло йому. Наростало й ширилось важке і неприємне. Затоплювала порожнеча. Але раптом щось різало мозок і тоді приходила і гострим клинком вбивалась лють.

Розірвані хмари низько стояли над заводським кварталом і коли поволі брели повз димарі, — майже зачеплювали ґратики. Там, на сході, над заводом було брудно й сіро. Кметь дивився на хмари, і здавалось йому, що так і з життям: клубочиться, тягнеться і потім навіки зникне, пропаде, розсіється.

Згадував Кметь, як він жив до цього часу. Він-же-таки був робітничим ватажком. Всі його

поважали, і кожний знав, хто такий Мусій Кметь. Навіть у партійній підпольній газеті писав і, безперечно, до його голоса прислухались. Але от прийшла буря (це та, якої він так чекав) і замела і повагу, і газету, і рішуче все. Більше од того: сина збила з дороги.

Останній удар був несподіваний, раптовий, незрозумілий. Вертались колись у посьолок після мітингу. Митька йшов попереду. Кметь подивився на цибату синову постать і спитав:

— Ну, як подобається?

Кметь натякав на промовця. Він певний був, що Митька похитає головою і скаже:

— Я, тату, не знаю!

Мовляв, це ви, тату, знаєте, а я ще молодий, я прислухаюсь до того, що ви скажете.

Але на цей раз син подивився на батька з-під лоба своїми гострими виразними очима і кинув образливо:

— Подобається!

— Що? — розгублено спитав Кметь. І тут-же зрозумів: все пропало, нема звороту!

Саме тоді Кметь і рішив піти на це діло. Саме тоді ця думка майнула в голові, прорізала мозок і сховалась.

І зараз, сидячи на ганку з газетою в руках, Кметь підходив до тієї мисли, але не викликав її, бо знав, що вона єсть, що вона його ніколи не покине. Це-ж від неї йшла полегкість.

Кметь усміхнувся, і обличчя йому нервово перекошилось. «Ну і що-ж, було гидко, а тепер — ні!» — подумав він і подивився на Соньку. Жінка стояла біля повітки і лагодила курям сідало.

Раптом знову бевкнуло. Кметь здригнув.

Праворуч, на заході, як віск, танули червоні плями. Сонце зайшло. Темніло. У сусідським дворі завив собака, і від того виття Кметеві знову заскеміло. Він підвівся, постояв ще декілька хвилин на ганку, і пішов у хату.

В кімнаті було темно: жінка виходючи не засвітила лампи, а сина вдома не було. Кметь сів на ліжко і мовчки дивився в сіру порожнечу. Тоді знову майнула та *думка*. Ну так, хтось зробив-же це з вокзалом? Хтось таємний і близький йому, хтось незнайомий, мало не рідний йому. Згадав Кметь, що йде останній тиждень перед великоднем. Гарно. Це дуже гарно. Він не говорив і буде вимагати, щоб його відпустили одговоритись. А за цей час він і зробить *те*. Буде так: він підійде з боку левади, до нафтового резервуару і... Кметь уявив з зловтіхою синову постать, пригадав його впевнені рухи, і йому стало легше.

Тоді-ж до горла підкотилось щось гостросолодке, і Кметеві одного хтілось: хоч-би скоріш. Він підійшов до вікна і подивився на вулицю. В синіх просторах виступали зорі, повз вікно проходили сірі постаті.

Ще вдарили у дзвін.

«Роздзвонились!» І раптом подумав, що він десять-дванацять років не був у церкві. І це його неприємно вразило. Про це, безперечно, всі знають, і в першу чергу знає Сонька.

«Отже не можна говорити?» І з злістю подумав про жінку... «Чого вона не йде в хату? Чого возиться так довго?» І голосно вилаявся. Потім одчинив двері і погукав:

— Доки будеш там? Чуєш?

— Та йду вже!

М. ХВИЛЬОВИЙ. ЗЛОЧИН.

За дві хвилини Сонька увійшла в хату і спитала:

— А світло чого не горить?

— А я почім знаю, де в тебе гас стоїть, — буркнув Кметь і знову пішов до ліжка.

Сонька засвітила каганець. І сіла на стілець латати кофту. За деякий час вона спитала, скидаючи на чоловіка очі:

— Чого-ж ти не лягаєш?

Кметь одвернувся до стіни і мовчав.

— Кажу, чого не лягаєш?

Кметь і очей не підвів. А Соньці байдуже — шие.

І здається Кметеві, що вона й шие якимось образливо, не так, як люди. А вигляд у неї надто вже світлий, бадьорий і життєрадісний. І почуває Кметь, що підступає до горла лютість і хочеться йому підійти до Соньки і вдарити її.

Під полом зацокотів цвіркун. В кімнаті — тиша. Лишень розмірене жінчине дихання трівожить сірий, півтемний спокій. Зрідка за вікном шумить тротуар.

Ну так, він обов'язково її вдарить. Це буде так несподівано, це так приголомшить Соньку! І справді, за 19 років Кметь навіть не замірявся на неї.

Кметь подивився на жінку і глухо промовив:

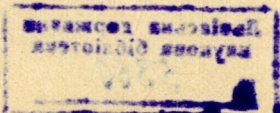
— Що ти робиш?

Сонька спокійно сказала:

— А твоє яке діло?

— Таке діло, що люди до свят готовляться, а ти з ерундою возжаєшся.

— Що з тобою? — здивувалась жінка. Коли це ти до мене чіплявся? Чого тобі треба?

— А того треба, що в людей свято пройде святом, а в нас і на перший день черствим хлібом давитись прийдеться.

Жінка нічого не розуміє:

— Відкіля це ти взяв? я-ж одержала святкову пайку.

— Одержала! — кинув іронічно Кметь. — Цим нагодуєш!

Сонька рішуче не може зрозуміти, чого від неї хоче чоловік. Рухи її нетерплячі, очі заблищали. Вона положила кофту, підійшла до столу і спокійно спитала:

— Ну, а де-ж більш узяти?

Кметь мовчав.

— Ну, кажи-ж, де? Я піду дістану!

— Люди дістають, значить можна! — кинув Кметь.

Сонька сплеснула руками:

— То-ж люди, а то ми. Люди знаєш, як дістають? День робить, а десять спекуляничить. Може й мене поженеш туди? Як по твоєму, і я буду шльондати по вагонах.

Кметь цілком погоджується з жінкою. Але почуває він, що підійшов якраз той мент, коли можна підвестись і, зціпивши зуби, замахнутись на Соньку. Він ще не знає, як це в нього вийде. Він пильнує пригадати, як Кирпань бив свою жінку... Але він це обов'язково зробить.

— А чим-же ти краща від людей, — задирикувато кинув Кметь і підвівся з ліжка.

— Що ти, розуму тронувся, — скрикнула Сонька. — Хто тобі дав полне право мене в курви приписувати? Прошу: «чим краща». А тим краща, що не поїду я таскатися по станціях.

Кметь став біля столу. Його гострі очі дивились униз, брови йому піднялись стрілками до чуба, а по смуглявих щотинистих щоках проходили нервові хвилі.

— А як заставлю! Що скажеш?—і зціпив зуби.

Сонька здвигнула плечима:

— Не задавайся! Все одно діла не буде.

Кметь неприродньо всміхнувся.

— Чого-ж це? Може у совіт подаси жалобу?—сказав він.

— На чорта мені твій совіт здався! Не буду спекулянчити—от і все.

Кметь одійшов до дверей і, вийнявши з кешені кисет, почав крутити цигарку. Але знову згадка про те, що Дунька може так чи инакше пошкодити *тій справі*, знову ця згадка викликала лють, і тоді він знову кинув задирикувати:

— З кофтами возжається! Нема того, щоб діло робити.

Але Сонька вже мовчала. Вона раптом зрозуміла, що з чоловіком діється щось неладне.

Кметь скрутив цигарку та не запалив її: так і залишилась у руках. Він занадто хвилювався. Так пройшло декілька хвилин. Раптом Кметь рішуче пішов до жінки і металево крикнув:

— Вставай!

Сонька від несподіванки мало не підскочила.

— Що таке?—і поставила на нього широкі здивовані очі.

— Вставай, кажу!

— Та встала-ж!—розгублено бурмотіла жінка, нічого не розуміючи. Кофта впала додолу, а червоне обличчя раптом їй зблідло.

Кметь, як шуліка, встромив у Соньку свій гострий погляд. Думав: «Зараз ударю». Але рука не підводилась, ніби її паралізувало.

В цей мент хтось завозився в сінях. Сонька почула це, і одразу-ж їй одійшло.

— Що ти, збожеволів?—сказала вона і нахилилась по кофту.

Але Кметь умить розмахнувся з усієї сили і спустив кулака на нахилену Соньчину голову. Удар не досяг ціли, і кулак зачепив тільки хустку. Кметь не вдержав рівноваги і ледві-ледві не впав на підлогу.

А в кімнаті вже стояв цибатий хлопець і здивовано дивився на Кметя. Очі йому теж блищали і на матовім молодім обличчі появились червоні плями. Брови, як і батькові, розлетілись стрілками догори. Він держав в одній руці долото, а в другій кошик з недоїденим шматком хліба.

— Митю, подивись на батька!—підійшла до нього Сонька, затуляючи однією рукою голову. Потім раптом кинулась на ліжко і заплакала.

— За що!.. Що я йому зробила?.. За що?

Митька зиркнув на батька. Той сидів на лаві, знизивши вії, і знову крутив цигарку. Руки йому дріжали.

Сонька змовкла і в кімнаті стало так тихо, ніби в забитім нежилім помешканні. Тільки цвіркун вистукував свою одноманітну пісню.

Митька підійшов до скрині і положив на неї кошик і долото. Потім зняв засмажену сорочку, кинув її на піч і вдяг чисту. Все це він робив просто, невимушено.

Підвелась Сонька і, дивлючись кудись поверх голів, запитала сухо:

— Будеш вечеряти?

— Давайте!—сказав Митька, і в його голосі нічого не було, щоб нагадувало про вчинок.

Сонька подивилась на Митьку червоними, сухими очима й запитала:

— Чого-ж ти так запізнився?

— А хіба вам тато нічого не казали,—сказав Митька, сідаючи за стіл.

Кметь здригнув. В Митьчинім голосі йому почулось щось насмішкувате.

— Що там таке?—просто, ніби нічого й не було, звернулась жінка до Кметя.

Кметеві не хтілось одвічати, але той тон, з яким звернулась до нього жінка підкуплював, і він не міг змовчати.

— Та тож прохали на зверхурочні zostаватись,—сказав Кметь суворо викликаюче.

І справді: що йому? От він вдарив Соньку—і ніхто не посміє йому на це сказати щось. Не хоче на зверхурочні—теж нікому нема діла.

— А чого-ж батько не остався?—звернулась до Митьки жінка.

— То хай тато й скаже!

Митька кинув це недбало, наче його зовсім не цікавило, чому його роботящий батько не хоче на зверхурочні zostаватись. Але Кметь добре розумів, що син бавиться з ним, глузує з нього. О, він добре знає, чого хоче Митька: Митьці хочеться, щоб його батько день і ніч працював на користь тих ненавидних йому, які розбили його життя. То байдуже, що Митька ніколи з ним не говорив про це. Кметь і без нього знає, де про-

падає син, для кого живе він. Ком'ячейка—от хто винний.

І знову наростала лють.

— А в тебе що — язика нема?—кинув грубо Кметь до Митьки.

Митька положив ложку на стіл і сказав:

— У мене, батю, єсть язик. Та ви-ж сами вчили мене, щоб я даром не ляскав ним. Я-ж почім знаю, чого ви не zostались на зверхурочні. Як узнаю, то тоді й скажу.

Сонька сіла на стілець і питливо подивилась на Кметя.

— Не ляскати!—кинув зневажливо Кметь. І тут-же подумав: «він скаже!»

Що він скаже? І раптом здрігнув. Може син знає, що його батько надумав? Так ні, цього не може бути. Відкіля він знає?.. Але було якось трівожно.

Раптом на вулиці бухнув постріл.

— Що це кожду ніч стріляють,—сказала Сонька.— І коли вже цих бандистів не буде?

Кметь подивився на жінку. «Бандистів!» Вона теж щось розуміє! Сволоч!

Але тривога все міцніш здавлювала його в своїх лапах.

Кметь підвівся і побрів із хати.

На другий день Кметь не пішов на роботу: «він буде говіти». Почуття незадоволення й тривоги не залишали його ні на одну мить. Воно й зрозуміло: думка про злочин гнітила його, а все складалось так, що він мусів одтягувати цю справу. Головне-ж, у нього було дуже замало пороху, а він хотів зробити щось грандіозне. Кметь

уявляв собі цілий потоп вогню. Це безперечно буде щось надзвичайне.

Того-ж дня Кметь помітив, що Митька, йдучи на завод, чогось посміхнувся, і Кметеві здалось—зловтішно. Невже син догадався, чого батькові так забажалось говіти?

З Сонькою, після сварки, він почував себе краще: жінка тепер не посміє розпитувати його. Правда, було якось не по собі, бо Сонька не тільки нікому не скаржилась на нього, але й вела себе так, ніби-то між ними нічого й не було. І не розумів Кметь цього, бо навіть Кирпанева жінка і та вже не допускала побоїща, і Кирпань не тому не смів бити її, що боявся когось, а так якось незручно було тепер.

Цілий день Кметь ходив по базару і розпитував у людей, де йому можна дістати пороху. Кожному він додавав:

— У нас на річці дикі утята сидять, хочу набити на празника.

Всі йому, звичайно, вірили, і ніхто не звертав уваги на цю людину з хоробливим блиском в очах. Тільки якийсь салдат зауважив:

— Тепер, товаришу, дичи бити ніззя. Стріляти будете після Петра.

Кметь запам'ятав це і розпитував ще обережніш.

До обіда базар так розрісся, що загатив трохи не всю вулицю. Як комашня, метушилися люди на великому пляцу.

«От тобі й нема свободної торгівлі» — подумав Кметь, і йому приємно було, що *тим* не сила боротися з цією стихією. Певно, в кожному крамарі Кметь тепер бачив свого спільника.

Півхунта пороку він усе-таки дістав. Решту рішив дістати взавтра. А ввечері, коли задзвонили до сповіді, Кметь пішов до церкви.

Біля дверей він перехрестивсь і побрів у темний куток. Як і кожна випадкова людина, він почував себе серед ікон якось ніяково.

Збоку хтось погасив свічку і від неї розлився по церкві сморід. Кметь дивився на бабу, що стояла поперед його. Вона так уважно молилася, так часто біла поклони, що, здавалось, вона творить якісь таємні заклинання.

Нарешті вийшов і священник. Кметь подумав: «і цей піп буде сповідати його?» І не вірилось, що саме цей, бо ніяк не в'язалась гладка веле-тенська попова постать із таїнством сповіді. Кметь поставив очі на підлогу і замислився.

— І ви говеть пришлі?—почув він біля себе хриплий голос.

Священик стояв біля Кметя і солоденько всміхавсь. Очі йому замаслились і дріжало гладке підборіддя.

— Да, батюшка,—ніби прокидаючись, сказав Кметь.

— Тодга пожалуста!—закивав головою священик, наче дуже був задоволений відповіддю парافیнина.

Підложивши голову під чорне покривало, Кметь раптом згадав про злочин. Він здрігнув і йому забилося серце. Один мент він подумав, що може щось крикнути і зробити якусь нісенітницю. Голова йому ходила ходором.

Додому він прийшов мало не розбитий. Сонька і сьогодні латала кофту. Але Кметь не тільки не чіпав її, а навіть і не заговорив до неї. На нього

несподівано найшла байдужість і почував він себе безсилим.

Заснув він скоро і прокинувся, коли вже сонце стояло у вікні, а по стіні бігали сріблясті зайчики.

«Ну, будемо кінчати» — подумав Кметь і пішов під повітку, де лежав захований порошок.

Надворі було весело і дзвінко. По блакитному полю сунулись сиві, розірвані хмари. Якась пташка сіла на стріху і вистукувала: «цвірінь-цвірінь».

Кметь пішов у куток, де лежала солома, розрив її і дістав відтіля пакунок. «Мало, треба більше» — рішив він і знов ретельно уложив пакунок на попереднє місце.

В двох церквах дзвонили — одноманітно і невесело.

Після причастя Кметь ще пішов на базар, але пороху вже дістати не міг. (Цікаво, коли священник давав йому з ложки вина, йому раптом занудило. І потім усе стояв перед ним гладкий попів палець і темно-червоний шматок проскури).

Цілий день Кметь обмірковував, як йому потрапити на завод, щоб положити зарання пакунок із порохом у тім місці, де намітив. Для чого це треба було зробити — він не знав. Очевидно, тягнуло призвичаїтись до своєї ролі і запевнити себе, що пів-діла вже зроблено. Дотого-ж хотілось занести подалі пакунок, бо він мучив його. Проходити через ворота не рішався, бо можна було зустріти когось із знайомих. Цього-ж Кметь не хтів.

Коли зайшло сонце, а у вікні одбилось блакитне небо, Кметь мовчки вийшов із хати і, як

тять, озираючись, пішов до повітки, дістав там пакунок і побрів по вулиці. Він мав дійти до того місця, де кінчається заводський паркан, перейти на той бік вулиці і там перелізти. Це можна було зробити непомітно, бо з того краю починались луки і майже ніхто не ходив туди.

Коли Кметь проходив біля заводських воріт, відтіля виходили робітники з кошиками: йшов шабаш. «Ну, це краще» — подумав Кметь і звернув за ріг.

Від луків дмухало вогкістю, а в далечині на обрію, простягались сизі димки. Сонце стояло ще височенько, але Кметь цього не боявся. Коли-б хто й зобачив його — кому яке діло. Він-же робітник цього заводу і коли перелазить через паркан, то значить має на це рацію.

Переліз він невдало. Перш за все, важко було дістати верху, а коли скочив на паркан, — почув, що болять рука: він розідрав її, кров залляла всі пальці. Сплигнувши на той бік паркану, він почув лому і в нозі.

Кметь попрямував до порожнього цеху, де після війни ще не було праці. Там він бачив резервуар з нафтою.

Дивно: скільки разів проходив він тут — і ніколи не відчував того, що зараз. Він завжди пізнавав себе в цім цеху своєю людиною. А тепер...

Ну так, це безперечно через те, що він увійшов сюди не через ворота.

Кметь ішов повз велетенські димарі. Збоку стояли гігантські іржаві домни, які вигинали свої величезні постаті в небо. З поверху по драбинці, яка вела ніби-то в льох, він спустився вниз.

Навкруги було мовчазно. І в цій мовчазності відчувалась якась нерозгадана сила і було сумно.

«Що за причина?»—подумав Кметь, і знову порішив, що це того, що він переліз через паркан.

Кметь увійшов у пустельний цех. Бантини полосували весь дах, і крізь незалатані порожнечі дивилось шмаття голубих просторів. Скрізь стояла залізна тиша, і мертво залізо, скрадаючись, відходило в пустельні цехові завулки. Опецьки сиротливо тулились до мертвих вальців. Далі печі порозкривали свої пожадливі роти і похмуро дивились у тьму. Кожний шматок заліза мовчазно кричав: «Вугілля». І всюди відчувалась велика сила пориву, що причаївся в цій залізній мовчанці. В однім місці застигли опецьки і здавалось, що не встигне засвистіти ремінь,—як тут знову забушує огняне море і вийдуть із берегів залізні океани, як побідний потоп. І здавалось, що в суворій мовчанці цеху причаїлась неосяжна тайна життя.

Як тать, скрадався Кметь до резервуару.

Раптом десь близько почувся кашель. Кметь здрігнув і притьма кинувся за піч... Але вже було пізно.

— Хто там?—і тиша.

Подумав: «Лиш-би не знайомий» і рішив показатись. Але коли пішов назустріч, пізнав Кирпаня.

— Це-ж ти чого тут, куме, шаландаєшся?—спитав той.

— Як чого? Додому йду!—удаючи з себе спокійного, відповів Кметь.

Кирпань засміявся.

— Оце й гарно. Хіба-ж сюди додому. А потім додав:—Та ти-ж ніби то й говієш сьогодні?

Кметь розгубився.

— Так... говію...

— Ну, і що-ж?

Кметь подивився на Кирпаня і ясно побачив на нім хитреньку усмішку. Він здригнув.

— Знаю я, яке це «додому!»—казав далі Кирпань.—Хіба-ж-таки я не кум тобі? Га? Чого ти ховаєшся?

Кметь зблід:

— Як ховаюся?

— Слухай, куме,—і Кирпань похмурився. Невже ти думаєш, що я промовлюсь де? Своя-ж людина, не чужа.

Далі терпіти не можна було. Кметь мимоволі схопився рукою за пазуху, де лежав порох і гарячими очима дивився на Кирпаня. Ще один-два моменти і він кинувся-б на його.

Але Кирпань його попередив.

— Я-ж знаю, за чим ти прийшов, братіку,—сказав Кирпань.—Я й сам за цим прийшов. Що-ж зробиш. Не продаси заліза — не проживеш. Значить треба красти.

У Кметя зразу відлягло од серця: он про що він каже!

А Кирпань продовжував далі:

— Не можна, братіку, ніяк не можна прожити. Те, друге продаси — от і жив чоловік. Без свободної торгівлі ніяк не можна.

Кметь добре знав, що Кирпань на самогон переводить залізо. І в иншій обстановці він напевне помішав-би йому, але зараз йому до цього нема ніякого діла.

— Да,—сказав з полегкістю Кметь.—Я теж хочу дещо підхопити, може на базарі продам.

— Що-ж робити,—виправдувався Кирпань,—все одно наше, народне.

Кметь мовчав. Він уже думав, як-би скоріш розійтись з кумом, инакше йому сьогодні не вдасться підготувитись.

Знаючи звичку в Кирпаня—не відходити од людини, не попрохавши в нього на цигарку,—Кметь вийняв зарання кисет і подав його.

— Кури!

— За це спасибі. Оченно благодарствую. Люблю покурити.

І весь Кирпань лакейськи зігнувся.

Кметь не любив його: противні були і ці гримаси і ці рухи, яких так часто вживав Кирпань.

У цех залетіла птиця, покружляла з півхвилини і зникла. Десь цокотіли молотки: нічна зміна.

— Оченно благодарствую,—сказав Кирпань, подаючи кисет.

— Кури на здоров'я!

— Ну, а тепер ми розійдемося, так краще буде.

Кметь давно вже чекав цього.

— Добре, іди. Я ще тут подивлюсь. Кирпань ступив два кроки вперед і раптом повернувся:

— Да, я забув спитати тебе, братіку: ти не посварився бува з жінкою?

Кметь здивовано подивився на Кирпаня:

— Відкіля це ти взяв?

— Ха, ха—солоденько всміхнувся той.—Це мені вже звісно. Бачив її вчора, в ячейку пішла. Думаю, що це з нею: чи не сказалася? А по-

тім догадався: думаю — мабуть посварилась з чоловіком.

І ця новина в іншій обстановці вразила-б Кметя, але зараз він тільки сказав:

— Юринда!

Кирпань захихикав:

— Та про мене... хі-хі...

І пішов убік.

Кметь доти стояв і дививсь услід йому, поки Кирпанева постать зовсім зникла за вальківницею й заглохли його кроки в лабіринтах заліза.

Сутеніло. Останній промінь кволо маячив на бантині і конав.

Кметь обережно вийняв із пазухи пакунок з порохом і, тихо ступаючи, пішов до резервуару нафтою.

Недалеко була сторожева будка і Кметь мусів так підійти, щоб ніхто його не помітив із вікна. В останні хвилини йому прийшла думка: на віщо зараз класти? Чому не зразу? Але рішив усе-таки положити: хай звикне, й йому, мовляв, не страшно буде підходити в другий раз.

Кметь вийшов із цеху. Тут близько і резервуар. Кучеряве світло весняного вечора кинулось йому в очі.

Поперед його лежали рейки, і Кметь поспішив зайти за них. Серце йому билось.

І знову десь збоку вистукували молотки, і стук цей біля цього порожнього цеху був сумний і сиротливий.

На дальній дзвіниці бевкнуло.

Кметь рішуче двинувся вперед.

Біля резервуару, звичайно, нікого не було. Теж і біля сторожки. Сторож мабуть дрімав у помешканні.

Поспішно розглядаючи залізного велетня, Кметь нарешті набачив одне місце, де можна було, як йому здалося сховати порох. Озираючись, він кинувсь туди і підложив пакунок під лист іржавого заліза. Потім ще раз подивився навкруги себе, і коли певний був, що ніхто цього не бачив, крадькома знову пішов до цеху.

«Може у ворота тепер вийти?» подумав він. «Ні, краще не показуватись на очі» — і попрямував до паркану.

Коли він проходив біля купи зваленого заліза, йому раптом здалося, що хтось збоку зашарудів. Він підвів голову.

Тихо. І пішов далі.

Але знову той-же шум.

Кметь почув, як по його спині покотився дріж і волосся зашаруділо на голові. Він поривався вже до пакунка, але знову було тихо. Тільки мовчазне залізо похмуро дивилось на нього зо всіх кутків.

Кметь заспокоївся і пішов далі.

Нарешті, він знову вийшов у простір вечірнього світла.

Було тепло. З луків дмухав жвавий вітрець, а на заході линяли останні смуги рожевого проміння.

На цей раз Кметь переліз через паркан більш вдало. Намірявся йти додому, але його потягнуло в далечінь. І він пішов туди, де маячив лісок. Йшов по драговині і в'язнув. Але чим далі відходив од заводу, тим краще почував себе.

Завод гнітив його. Здавалось навіть, що тепер, після того, як він побував у заводі «не через ворота», він у ворота більш ніколи не зайде.

Ходив він дуже довго і хоч головного ще не зробив, пізнав задоволеність. Про головне він сьогодні нічого не думав, ніби-то воно мусіло само зробитись, без його участі.

Коли Кметь вертався додому, вже було зовсім темно.

Раптом на горі, де була церква, заблищали вогники. Один, два, без числа. Сині, червоні, фіолетові. Вогники метушились, ховались один за одного, і знову вискакували у весняний простір.

Кметь згадав, що сьогодні четвер, «страсті».

Ліворуч тяглися у синю височінь строгі силуети заводських димарів. Чути було глухий лязг — працювала нічна зміна.

Кметь згадав ту весну, коли він перший раз виходив із села. Це теж було перед великоднем. Згадав, як він стояв перед заводською брамою і як в нім боролися два почуття: бажання повернутись у тихі селянські околиці і друге — влізти в кубло заводу.

Кметь ішов угору, а за ним назустріч горим вогнем бігли спогади.

Було тепло. Надходила весна.

Мало не всю ніч Кметь не спав і перевертався з одного боку на другий. Його несподівано почала мучити думка: як він зробить те, що надумав. Одно те, що він положив уже порох і треба, значить, кінчати, друге — треба зробити це до великодня, щоб хоч на свята найти собі спокій. Ранком повний вражіннями дня, Кметь заснув.

Але і ранковий сон був недовгий. Він прокинувся ледві засіріло, коли Сонька і Митька ще спали. Підвівся з ліжка і вийшов на ганок.

Стунали зорі. На сході лягали пасма сірого світла. Десь кричали півні — задиркувато, бадьоро. Кметя пройняв дріж і він знову пішов у хату.

«Сьогодні, як стемніє, піду й запалю», — думав він. Так треба.

Митька вже одягся, але Сонька ще лежала.

— Що-ж це ти так одягаєшся? — спитав Кметь у Митьки, побачивши, що той бере робітничу сорочку.

— А як-же треба? — підвів Митька брови.

— Я питаю: і сьогодні підеш робити?

— Звісно піду. Чого-ж мені не йти?

Підвела голову від подушки й Сонька.

— Візьми там, Митю, у скрині паски шматок, а то хліба нема.

— Добре, мамо, — сказав Митька.

«Яка дружба», — подумав Кметь, і тут-же пригадав слова Кирпаня. Невже і вона пішла по синовій доріжці. І йому до болю захотілось зробити їм обом якусь неприємність.

Кметь подивився на жінку. Одно її око, що вийшло з-під ковдри, стрілось з його очима. Якось допитливо дивилось це око, так допитливо, що в нім знову прокидалась лють. Кметь перевів погляд на сина, але й тут його очі стрілись з уважним поглядом. Кметь прочитав образливу поємішку.

Ледві стримуючи себе, Кметь нахабно зміряв сина з голови до ніг.

Так, це був вже не той гарний Митька, який так уважно слухав його. Це була конче доросла людина. Це був його ворог. Він добре помітив,

як ніздрі породистого Митьчиного носа широко роздimalись, а на високім лобі, над переніссям лежала грізна і уперта складка. І Кметеві знову до болю захотілось, щоб скоріш прийшов той бажаний мент, коли він піднесе сірника до пороху.

— А ви хіба не підете, тату? — просто спитав Митька і голос його був тихий, лагідний, навіть — наївно-дитячий.

— Чого-ж я піду? Хіба забув, що говію?

— Ви-ж одговорились вже?

— Ну все одно! Одпуск я маю до кінця тижня. Митька перев'язав мотузком сорочку і ніби про себе сказав:

— А воно-б слід було. Роботи багато.

— І на самім ділі. Пішов-би ти на роботу, Мусіє! — сказала Сонька.

Але цього було досить. Кметь рішуче одмовився йти.

— Не піду! — кинув він і підвівся.

Син теж підвівся і насмішкувато подивився на Кметя. Саме — насмішкувато. Кметь це добре зрозумів.

Але Митька раптом вийшов, і потім його довго не було: мабуть пішов на завод.

Кметь залишився з Сонькою. Вона вже встала і поралась біля печі. Кметь підійшов до вікна і сів біля попелястої кішки. Кішка так жалібно м'явкала, що Кметеві стало її шкода, і він спитав жінку:

— Чи нема там у тебе чого-небудь кішці дати?

— Де там візьметься! Хіба не чув, що я і Митьку без хліба випровадила.

Але Кметеві ще більше жалко стало кішки і він сказав:

— Тоді дай їй шматок паски. Вона-ж голодна.
Сонька спалахнула:

— Скажіть, будь ласка! Кішку жаліє. Треба спершу людей пожаліти. Одразу видно чоловіка...
Не дам!

Сонька рішуче одрізала і Кметь змовк. Він почував якусь безсилість і не мав охоти сваритися.

Кметь вийшов на вулицю і знову побрів на базар. На пів-дороги він згадав, що пороку йому вже не потрібно, і повернув до Кирпаня.

На порозі його зустрів сам Кирпань. Як і зазвичай, він солоденько усміхався і мав такий вигляд, ніби запитував улесливо: «чи нема у вас табачку?» Але на цей раз в його очах була розгубленість і він дивився на Кметя так жалібно, як побите цуценя.

Кметь давно був у Кирпаня, але пам'ятав, що дома Кирпань ніколи не був такий. Кирпань якось поспішно простягнув руку.

Кметь поліз в кешеню по кисета й кинув:

— Зараз дістану!

— Ні, я здороваюсь, — сказав Кирпань, — ходім братіку, до тебе!

— Ага, — зрозумів Кметь і взяв його руку. Потім спитав:— До мене? Чого?.. А я до тебе прийшов!

— Ні, краще до тебе підемо. Не можу я з цими сволочами жити. Нема вже терпіння.

І Кирпань покривив обличчя.

Але в цей мент вийшла Кирпанева жінка. Вона була бліда, похмура і хустка злізла їй з голови. І тому, що весь одяг її був з різнокольорових латок, здавалось вона наділа комедіантське вбрання.

— Хай заходить чоловік! — одразу накинулась вона на Кирпаня. — Ти скоро всіх гарних людей одіб'єш від нашої хати. — І звернулась до Кметя:

— Заходьте, пожалуста.

Кметь хоч і знав, що Кирпань не б'є вже свою жінку, але він ніяк не уявляв її такою. Останній раз вона мала саме такий вигляд, який зараз має Кирпань.

Кирпань не сперечався, ще більше погорбився і заговорив улеєливо:

— Тай в самім ділі, заходь, куме!

— І ти йди, — суворо накинулась на Кирпаня жінка. — Нічого шлятись, все одно прогулюєш дні.

Кирпань побіг уперед, а за ним пішли в хату Кметь і жінка.

В кімнаті було брудно. Через невеличкі вікна ледві проточувалось світло. На пічці і по підлозі плазували маленькі діти. Старша, десятилітня дівчина, прокачувала на столі скатертину. Від пічки йшов дух печеного тіста. В колисці лежало дитинча і хникало. Ще пахло пелюшками.

Кметь зняв капелюха і сів біля столу.

— От подивіться на нього, — говорила Кирпанева жінка. — Добрі люди роблють, стараються, як-би сім'ю прогодувати, а він (і вона кивнула головою на Кирпаня) тільки й знає, що прогули робить... Ну скажи-ж: чого ти не пішов сьогодні на завод?

— Не всім-же й робити, — невміло виправдувався Кирпань. — От і кум не працює сьогодні.

Жінка покачала головою:

— І совісті у тебе немає. Кум говіють, а ти са-могонку жереш. Совість у тебе собача!

Кметь пересів на другий стілець, він почував себе ніяково.

— Ну, ви таки чесний, роботящий чоловік, — звернулась жінка до Кметя. — Ну скажіть хоч ви мені, хіба-ж то діло, що він мудрує. Я, каже, дурно не хочу робити, хай мені жалування дадуть як слід. Та невже-ж я від його гулянок більше дістаю? Я, каже, краще поспекулянцю. А де-ж воно дівається те, чим похваляється він. Отак і вилітає, як приходить. Сьогодні з приятелями пропив, а завтра в карти прогуляє.

Кирпань вдавав із себе хороброго, але жінка, очевидячки, його допікала, і він то і діло підводився з місця.

— А я все-таки на тому стою, що нам не рощот покинути моє діло, — казав він тоном комерційної людини, яка й сама непевна того, що вона діло каже: — треба пожаліти дітей. Инакше всі передохнуть.

Жінка скипіла:

— Не рощот! Діти передохнуть! І вродиться-ж така людина. Та ти-ж дітям від своєї торгівлі і бублика не дав! Він дітей жаліє... Щоб тебе так чека пожаліла, як ти їх жалієш. Ви прокляті супостати все молоде покоління поморите. Нема у вас совісті, анцихристи!

Кметь слухав Кирпаневу жінку і відчував, як до його обличчя підступає гаряча кров. Він дивився на підлогу і здавалось йому, що на нього устремлено тисячу допитливих очей.

Заплакала дитина.

— Манько, іди покачай! — сказала жінка.

Десятилітня дівчина повісила на гвіздок рушника і підійшла до колиски.

— Ая-я-я! Спи, моя дитиночко, — заспівала вона одноманітно тоненьким голоском.

На печі шаруділи діти і, мабуть, старший вчив меншого:

— Та не так, не так. Ти от як... кажи: «ми на горі всім буржуям мирової пожар роздуєм.»

По вулиці тарахкотіли вози.

Кирпанева жінка розкладавала на столі біле шмаття, вибирала подерте і відкладала. Кирпань стояв біля дверей і пускав дим в щілину. Кметеві хтілось виправдати Кирпаня, але він не знав, що сказати. Кирпань допоміг:

— Да, тобі гарно говорити. А хіба у мене серце не болить? От як жили ми в льоху, так і живемо. А дехто і тепер в панських хоромах розкошує... І п'ю я, щоб ти знала, з горя. Ну да, з горя!

Кметь відчув в цих словах гнітючу правду і різко, з полегкістю, сказав:

— Правда!

— Та покачай її, щоб не вила, — крикнула жінка на дочку і додала, звертаючись до Кметя: — Я не знаю різних сволочів. І ніколи мені взнати про них. Та тільки-ж ви не потурайте на те, що він каже. Хіба він хоч пальцем вдарив коли. Пішов хоч раз на якесь зібрання. Хоч раз кому слід плюнув в харю... Революціонери погані, по-за хатюльках тільки перешіптуються!

Кметь знову хотів підсобити Кирпаневі, але не міг. Навіть дивно було — так багато мав сказати, так багато було на що нарікати, — і не міг промовити жадного слова, ніби язик присох. І знову почало нудити йому.

А жінка казала далі:

— З серцем він своїм носить! Самогоном його залляв, стухло воно тобі. Як-би горіло, — не те-б робив, що зараз!

Жінка говорила довго, але далі слухати її Кметь не міг. Чув він тільки, як вона знову повернулась до нього й кинула:

— Ви чесний чоловік, роботящий. Ну, скажіть, чи єсть у таких людей серце?

— Прощайте, — сказав Кметь. — Треба вже йти.

До самого вечора він ходив по вулиці, і його тягло все подивитися на пакунок з порохом. Декілька разів він навіть поривався піти до паркану і перелізти на заводський двір. Але щось затримувало його. Він відчував, як ним опановувала нудьга і затоплювала найдальші закутки нутра. І вже не було тієї певности, яка надавала йому енергії.

Коли зазоріло небо, Кметь попрямував додому. Підійшовши до дверей, він почув у хаті голоси. Зупинивсь і слухав. Говорив син і ніби-то намовляв когось. Щось стукнуло Кметеві в голову. Він потихеньку одійшов од дверей і перейшов на той бік хати. Там стояв паркан і туди ніхто не заходив. Кметь скрадаючись підійшов до вікна і подививсь у хату.

Біля столу стояв Митька, а на лаві сиділа Сонька. Син розмахував руками і щось доводив матері.

— Я кажу вам треба так зробити... — почув Кметь. Але далі нічого не можна було розібрати, бо в цей мент хтось проїхав біля двору і звук од коліс заглушив Митьчин голос. А коли Кметь ще намірився слухати, — Митька мовчки виймав із скрині якусь книгу.

Постоявши кілька хвилин біля вікна, Кметь пішов у хату. В сінях він зустрівся з сином.

— Куди-ж це ти, Митю? — спитав він.

— У завод!

— Знову в завод? Завтра-ж свято?

— От саме того й йду, — кинув син. — Треба до свят скінчити роботу.

Сказав і вийшов.

Кметь подумав: «куражиться. Бачить, що батько на завод не ходить — ну й куражиться». — Увійшовши в хату, Кметь зняв чоботи і поліз на піч.

В хаті, як і в Кирпаня, чути було дух печеного тіста. На столі стояла паска, а на ній лежала свічка.

Кметь згадав ті слова, що сказав Митька, коли він стояв під вікном: «так треба зробити». Мабуть наказував Соньці, щоб не несла пасок святити.

— Ти-б може поїв чого-небудь? — звернулася до нього добротливо і з приемністю Сонька.

Кметь тільки зараз почув, що йому їсти хочеться. Але сказав:

— Не хочу.

— Чого там не хочеш? Я тобі одріжу паски.

І Сонька полізла в скриню, вийняла відтіля шматок білого хліба і подала його чоловікові.

— На, візьми.

Кметь машинально взяв хліб і положив його в рот. Проте, проковтнути не міг: він, раптом, згадав, що йому вже треба йти *туди*.

Зліз з печи і вийшов на ганок. Дві-три останні години він пильнував зовсім не думати про те, що йому треба зробити. Але зараз думки насіли на голову і не давали йому спокою.

Але треба було йти.

Небо було чисте і таке-ж прекрасне, як і останніми днями. На горі, де стояла церква, на фоні синього туману метушилися люди. Дзвонили одноманітно, розмірено. І знову пригадав Кметь молодечі літа: і далеку церкву і старого дячка і дівочі жарти біля церковних воріт.

Раптом він знову згадав, що треба йому поспішати. І знову не хотілось думати про це.

Навкруги було тихо і лише від заводу йшов глухий, здавлений гул. Десь угорі кричали гуси.

Кметь подумав про Соньку, про сина, потім згадав слова Кирпаневої жінки. «Вона вважає мене за чесного чоловіка». — І знову було тоскно.

— Пора. Піду! — мало не голосно сказав він і попрямував з двору. Але на воротах знову зупинився.

Недалеко загавкав собака. Це так було несподівано, що Кметь здригнув.

Вгорі одноманітно дзвонили.

Раптом Кметь згадав, що він не має сірників. «От штука» — криво всміхнувся він: «Йду на таке діло, а про головне забув».

Треба було знову вертатися в хату.

Пішов.

Жінка лежала вже на ліжку. Вона була вдягнена, мабуть думала, йти до заутрені. Каганця було прикручено, і тому в кімнаті стояла півтемрява.

Кметь пошукав сірників, але не міг знайти, — Сонька мабуть, сховала. Подивився на жінку, — заплющені очі, мабуть спить. Постояв серед хати, потім несподівано для самого себе ліг на стілець. Подумав: «ще рано, встигну».

Як довго він пролежав на стільці, Кметь не пам'ятає. Та тільки бачить він, ніби-то жінка примружилась і дивиться на нього. Це, мабуть, здається,—подумав він і перевів очі на підлогу.

Каганець скупо блимав. І знову одноманітно дзвонили на горі...

І знову Кметеві здалося, що жінка дивиться на нього крізь сизу півтемряву. Перевів погляд на ліжку — таки дивиться.

Кметь не витримав і спитав:

— Ти що, не спиш?

— Не сплю,—сказала зажурено жінка і підвелась. Потім пішла до нього й сіла на стілець.

Кметь теж підвівся.

— Митька каже, слаба з тебе людина,—раптом сказала Сонька, тихо й глухо.—От я, значить, і надумала.

— Що ти надумала?—ніби прокидаючись спитав Кметь і відчув, як йому знову заскеміло.

— Надумала, що з тебе слаба людина,—говорила далі Сонька й дивилась кудись убік.—І піду я, значить, од тебе. Це не Митька навчив мене. Ні! Сама я. Як можна жити, коли в тебе серце змінилось? Треба, значить, міняти життя. Або тобі, або мені. Краще я зміню.

Кметь здивовано подивився на Соньчине обличчя.

Прожив він із нею половину свого віку, а ніколи йому й на думку не спадало так подивитись на неї.

А жінка сиділа збоку од його така невідома, ніби бачив він її вперше. Тільки тепер Кметь помітив, що в неї вже не горіли щоки: позападали.

Під скринею зашаруділа миша; а надворі знов одноманітно дзвонили.

— Ти на мене не серчай!—казала зажурено жінка.—Це не ти ведеш життя. Я оце лежала й думала: хто веде життя? І не можу сказати, тільки голова болить. Иноді й найдеш винуватого, а потім подумаєш—ні. Тут щось не так. А що хорі ми, то правда. І ніяк ми не найдемо ліків проти хвороби.

— Я тебе не розумію!—кинув Кметь.—Про яку ти хворобу кажеш?—і провів долонею по голові: так важко було од насівших думок.

Сонька замислилась і ніби комусь іншому казала:

— Я й сама думала: яка та хвороба? Не бо-
лить—значить не хвороба, а воно виходить, що
болить та тільки не так. Он що! Не вдарив-би ти
мене—я може-б і не догадалась про це. Може-б
і вмерла не пізнавши хвороби. А тепер от піз-
нала і радію з цього. Радісно мені, Мусіє, стало,
ніби я тільки народилась на світ.

Кметь не розумом, а серцем пізнав жінчині
слова. І знову дивився на неї здивовано. А Сонька
говорила далі:

— Тепер піду од тебе. І не серчай на мене,
Мусіє: не злоба мене виводить з цієї хати.

Жінка раптом поклала руку на Кметеве чоло.
Рука її була холодна, і тому, що рука її була
холодна, Кметеві стало легше. Сонька раніш його
ніколи не ласкала, але цей її несподіваний рух
він прийняв, як щось звичайне.

Так вони мовчки просиділи зо дві хвилині.
Було надто тихо, тільки цвіркун не вгамонявся
і все вистукував свою невеселу пісню.

Кметь почував, як щось здавлювало йому горло, і раптом йому захотілось кинутись на ліжку, встромити в подушку голову й заридати.

І в цю мить кімната раптово задріжала, ніби перед великим вибухом. Шипіння та рев розрізали тишу. На заводі переможно кричав гудок. Кричав довго, напружено. Здавалось, що весь світ присів у цей мент перед цією силою і зазмер чекаючи.

А коли знову стихло, Кметь почув, як йому по щоках побігли теплі краплі. Почуття самотності відходило від нього і він уже пізнав біля себе людей, з такими-же болями, як і в нього. І з жахом подумав Кметь, що він може зробити щось непоправиме.

Кметь обережно одхилив Соньчину руку і, майже п'яний, вийшов із хати.

Як божевільний, побіг він до заводу. Переліз через паркан і не оглядаючись ускочив у пустельний цех.

Зупинився.

Стукало в висках і було душно.

Плутаючись у лабіринтах заліза, він ніяк не міг потрапити до резервуара з нафтою. Раз-у-раз чіплявся він у темряві за залізо, і—воно, дзенькаючи, луною відходило під стелю.

«А як пакунка нема?» З жахом подумав він. І тут-же пригадав те шарудіння, що почув, повертаючись минулого вечора од резервуару.

«Все пропало!» майнула думка. Почув, як непереможна воля до життя затоплювала його і бачив перед собою широкі простори дороги та

себе в якомусь закутку з якоюсь миршавою, нікчемною думкою.

«Да, не так! Не це.»—стукало в голові.

Кметь рушив далі.

Але резервуара не було. Ніби провалився крізь землю. Кметь знав тут усі ходи й виходи, але зараз він конче блукав, наче справді був у невідомих нетрях.

Тут кінчається цех, тут повинна бути яма для шлаку. Але ні ями, ні резервуару не було. Наче провалились крізь землю.

Так він блукав із півгодини. Нарешті Кметь зупинився біля будівлі, в якій пізнав сторожку.

За мить він був на тім місці, де поклав порох.

Хутко засунув руку під лист заліза і—завмер: пакунка не було.

Нишпорить—нема. Далі—нема.

Похололо серце і ще хуткіше забило в висках. І знову прийшло в голову шарудіння в *той* вечір.

В розпачі він схопив залізний лист і з силою його одкинув. Присів і бігав пальцями по землі.

...І от, нарешті, з його грудей вирвалось зважене зітхання. Він найшов пакунок.

І одразу йому полегшало, ніби велику вагу зняв він з себе. Звіряча радість заполонила його. Він почував себе так, ніби зробив великий подвиг.

Кметь ішов, нікуди не дивлючись, нічого не бачучи. А непереможна воля знову захоплювала його.

На захід од пустельного цеху лязгало залізо: працювала нічна зміна. Десь кипіло і шуміли «кукушки».

Спотикаючись Кметь йшов уперед, далі, на захід.

Збоку гремів «дизель».

А заводський клекіт виривався в простори і чорними хвостами похмурого диму відходив у височінь весняного синього неба.

ШЛЯХЕТНЕ ГНІЗДО.

В АЙЗВИЧАЙНІСІНЬКА баба, але її звуть бабушкою, діда — дедушкою. Бабушці—66, вона жлукто з жаром, від неї во́хка білизна з попелом. Батько дедушчин чумакував у Крим по сіль, того й у дедушки широкі суворі брови нависли, чорні — йому 70, — а волосся на голові, як пух з трусика для касторового капелюха — сивий, сивий.

Дедушка патріярх і тепер: правнучата, внучата, діти — всі вкупі, 60 десятин не поділені, 30 одібрав ревко, — це так ревком, а потім прийшов виконком, а землі все-таки не повернули...

У дедушки був і син, — його Бубирець-незаможник «згріб», а потім Бубирця «згребли», і загинули обидва.

Дедушка — патріярх, і син був-би патріярх, коли-б не 14-й рік: втягли в споживче товариство за скарбника і ходив уже в збірню. А синові сини вже не те: викинули хату на степ — біля шведських могил, і вже хотіли не 60, а 260. В Харків до банку їздили, щоб дедушка не знав.

От-от щось в Папуцячім маєткові, — Папуці прізвище — от-от...

Кожного тижня правили службу — в неділю, у неділю вмірав тиждень і народжувався другий. Тижні вмірали і тижні йшли. Комусь ближче до смерти, а комусь — до народження. І так віки, коли ще й Слобожанщини не було — довго-довго.

Тижні були галасливі, кріваві, буйні.

Андрія — синового сина — звабив вовчий Шкурівський загін, а Василь і досі живе вдома. Єсть такі в нас, і досі нікому не служили: ні нашим, ні вашим. І не хитрі, фортуна, кажуть. От і Василь.

Уночі розсипаються зорі і зникають в Папунячій лісі — тепер громадський. Дедушка ніяк не міг звикнути: як громадський? А йому наказали ще й хмизу не збирати без дозволу. Тоді він зовсім не розумів: як це? з мого лісу?

Потім узнав, що це — закон такий, а коли закон, то це є закон.

Ранком дедушка каже бабушці.

— Доглянь-бо за хлопцями, а я мабуть піду.

І йде в свій — не свій ліс. Він теж доглядати. Проте дедушка — міцний дід: і тепер, як візьме косу, то чорта-з-два уженешся за ним. Старе покоління, із тих, що до 20 літ без штанів у цурки грали.

Доглядає дедушка добре: колись застав члена виконкому, — ліс рубав не по закону, — було діло!

Біля Великої Шведської Могили — дедушчин хутір. (Хутори, одруби, Столипін). Біля хутора Горбанькове озеро. Добра земля. Ввечері дедушка запрягає воли і — через ліс — невеличкий, кострубатий, недотепний, і сосни на північ хиляться. Рипить віз до Великої Шведської Мо-

гили. Пісок — пісок, а далі степи, чорноземля важка, плодюча, міцна, оранжерейна: культура...

(... І ввижається иноді, що вся Україна оранжерейна — там десь, близько моря тулиться. І підпливають до неї кораблі — багато кораблів під червоний стяг...).

Рипить віз: ри—ип!

Тягнуться воли до Великої Шведської могили.

... Дедушка приїде на хутір і дивиться на ярину. І тут ярина і далі ярина. Друга ярина — своя — не своя. І серце радіє — тільки з сумом — і за свою — не свою... Пишно дметься вгору ярина...

(... І Україна дметься вгору... І люблю я її — більшовицьку Україну — ясно і буйно...).

... Ходить дедушка по кварталах, сторожує дедушка, а сонце ллється на його патріяршу голову і сміється сонце: скоро-скоро вмиш ти, дедушко, одійдеш у вічність і на землі тебе, дедушко, не буде. Тепер земля більшовицька.

Увечері правнучка Манька приганяє корови з дедушчиного свого — не свого вигону. Бабушка становиться проти ікони і молиться:

— Отче наш, іже еси на небеси...

І дивиться у вікно: правнучка Манька заганяє не в ту кошару дійну маньку. Бабушка кричить у вікно:

— Ах ти, капосна дівчино! Куди-ж ти дивишся?

І знову до ікони:

— Отче наш, іже еси на небеси.

Але Манька не слухає, і бабушка знову кричить і знову до ікони.

У бабуски усі ключі від усіх скринь. Бабушка — хазяйка, а молодицям і жінці синавій — слухняність і робота. Робота довга, вічна, до самої смерти, — як коні, як воли, як завжди осінь. Це те, що виспівують у сумних піснях дівчата на буряках. Простяглася ця пісня на великі степові гони. Не можна не слухати цієї пісні: її наші матері співають, наші сестри, наші жінки. І темно в цій пісні, бо сумно в ній, це народня пісня, це жіноча пісня, і всюди і завжди треба казати про неї. Слухав і я цієї пісні біля шведських могил, і нагорнули вони в моїх грудях велику могилу народнього горя...

... У неділю приїздить до дедушки батюшка. Дедушка — церковний староста, дві медалі на грудях. Палажка приносить самогон од Онуфрія, і вони сідають за стіл. Батюшка каже:

— Ох, времена, времена, і ти смутнее врем'я.

А дедушка каже:

— Не розумію, отче Полікарпе, в чім тут річ. Одібрали в мене ліс, і луки, і землю. А хіба це є закон?

Батюшка випиває стаканчик і голосно, щоб за вікном чули, щоб усі чули:

— Закон, дедушко. Більшовицький закон.

А потім нахиляється до дедушчиного вуха і оглядаючись шепоче:

— Столпотвореніє вавилонське. Смутнее врем'я на Русі. Он воно що! Розумієте? Он воно що!

Але дедушка не розуміє: столипінські одруби, війна, революція, більшовики, повстанці, білі, красні, комуністи, зелені, бандити, партизани, — дедушка не розуміє. Дедушка — патріарх.

Якийсь чад, якийсь сумбур ходить по селах і виють собаки по селах — дедушка не розуміє.

У неділю приходить і вчитель, він хитрий, він шкандальник — так каже дедушка.

Випиває і вчитель із стаканчика.

— За ваше здоров'я! А все-таки ви, дедушка, пожертвуйте щось на книжки. Ії богу нічим учити дітей.

Дедушка колись був попечителем, а тепер — ні. Каже:

— Ага, знову до мене! Як доглядав школу, то й усе було.

Учитель:

— Тоді й без вас було... Бувайте здоровенькі (п'є)... Ви й тоді нічого не давали.

Старий хвилюється:

— Ах ти, шкандальнику! Як-же нічого не давав? За те доглядав. Га?

Батюшка знає, що вчитель у червоній армії був, і він обережний.

— Буде, Митре Юхимовичу, буде голубчику... Бувайте здоровенькі (теж п'є).

.

Свій — не свій ліс, щасливий — нещасливий, Василь. Щасливий — не вбили, нещасливий — живий.

За повіткою стоїть кузня: було велике господарство і була потрібна кузня. Вона й тепер потрібна.

Василь біля ковадла.

З луків іде дух свіжого сіна, йде дух свіжого вугілля — з кузні, сплітаються і йдуть до кошари, до загону, до волів. Воли ремигають похилі — і думають про ранки, коли їх виженуть

на роботу, коли за їхніми ратицями зарипить віз, а вони будуть тягти на захід сонця, а вони будуть тягти до Великої Шведської Могили.

Василь каже про себе:

— За що вбито батька? За що вбито брата?

А потім знову мовчить і одбиває молотком по ковадлові. Він думає: старе не вернеться. І шкода йому: не батька й брата, не дедушчиного й бабушчиного добра, а шкода йому газети — «Нової Ради», що виписував колись батько, а шкода йому Харківського банку і думок непокійних про 260.

Василь знає, що старе не вернеться. Сміється життя: заходили люди у Сибір шукати золота й щастя, думав викупати у них наділи. А люди думали про таємну тайгу, про «священний» Байкал, про невідомий Сибір — золотий і арештанський. І прийшли знову люди — голі й голодні, і одібрали продані наділи.

А в розправі той-же Єпифан, той-же Кирилович, а в розправі Василеві все-таки не місце, — одрізаний шматок, одрізані шматки і сила їх, силенська сила. Він уже не є він. Треба життя перевернути — і своє, і сім'ї, всього Папуцячого гнізда.

... Біля кузні пролетів кажан, завив Сірко на цепу. І було в голові далеко, і село було не село.

... Так після вибухів. А в маленькій хаті — є ще й мала хата — жінки незадоволені.

— Глядіть і завтра щось сполкомщики загадають везти.

Друга:

— На заможних завсіди відбутки більш було.

Третя:

— І чорт з ним, з цим заможництвом. Не хочу жити тут. Покину — і більш нічого. Піду краще наймусь десь.

І каже Параска, жінка дедушчиного сина, того що загинув.

— Господи, що ти кажеш, Дунько.

І йде Параска в кошару, утирає запаскою сльози і чуває, що вже щось не вернеться — не тільки чоловік, що вже чогось немає, хоч і єсть ще в бабушки ключі, а в скринях під замком солодощі, цукерки для гостей. Та не буде вже тепер гостей тих.

Над селом місяць, над селом голуб і голуби. Не світло на душі — щось минає, щось не вернеться.

Бабушка прокидається ледві засіріє. В її кімнаті горить біля ікони лампадка — божа матір з сином. В другій кімнаті хтось важко кахикає. Бабушка молиться:

— Божа мати! Та коли-ж ти одженеш цю нечисту більшовицьку силу?

Та нема злоби в її словах, її злоба в минулому і крихкотіла, як сама бабушка.

В кімнаті розвидняється. Бабушка молиться:

— Богородице, діво, радуйся.

Але згадує, що вже пора корови виганяти і кличе:

— А ну-бо, хлопці, вставайте! Вже не рано.

І знову: — Богородице, діво, радуйся...

... Дедушка вчора не поїхав на хутір, він сьогодні їде. Василь запрягає воли. Василь завсіди з невеселою думою.

... Рипить віз: ри-ип! Тягнуть воли до Великої Шведської Могили. Свіжий вітер дмухає на дедушчине сиве волосся. Його широкі чумацькі брови похмуро нависли, його брови задумались.

Дедушка мовчить. Василь мовчить. Тягнеться віз, обнімають його сосни кострубаті, на північ похилились. Ходить по соснах ранковий вітер, вибігає із сосон ранковий вітер і летить на поле до гречки.

... Мовчить дедушка...

Скоро-скоро одійде дедушка у вічність і не буде дедушки на землі...

Тепер земля більшовицька...

... Проїхали ліс, виїхали в степ.

В степу манячить Велика Шведська Могила.

70 коп.

Труд 65 коп (1986)

5360

RA 5360
y